

Н.В. ЯКИМЕНКО-ТЕРЕЩЕНКО, В.Д. ХОЛОДОК

УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ ТУРИЗМОМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Визначено ключове місце інклюзивного туризму в структурі системи організації соціального туризму. Визначено теоретичні засади та вивчено практичний досвід управління інклюзивним туризмом як ключового напрямку соціально-економічного розвитку Харківського регіону. Основними причинами, які гальмують розвиток інклюзивного туризму в регіонах, є: недостатньо розвинена інфраструктура регіону; відсутність умов доступу до закладів розміщення та харчування туристів; неможливість відвідування музеїв, історичних будівель, пам'яток архітектури; відсутність інформації щодо доступних для людей з обмеженими можливостями туристичних місць та об'єктів; відсутність розроблених туристських маршрутів для осіб з обмеженими можливостями; недостатньо кваліфікований персонал з обслуговування осіб з обмеженими можливостями. Рівнями управління інклюзивним туризмом окреслено державний, регіональний та рівень територіальних громад. Акцентовано увагу на ролі кожного рівня управління та основну увагу приділено діяльності регіональних центрів туризму. На прикладі діяльності та реалізованих проєктів ОКЗ «Харківський організаційно-методичний центр туризму» продемонстровано провідний досвід вирішенні проблем розвитку інклюзивного туризму в регіонах. Надано опис реалізованих заходів щодо: поширення інформації щодо доступності туристичних об'єктів; визначення доступності туристичних об'єктів з метою їх подальшого включення до маршрутів; участі в організації та проведенні щорічних фестивалів з проблем інклюзії в туризмі; туристичного обслуговування соціально незахищених верств населення; супутнього покращення інклюзивного поля. Подолання проблем становлення та розвитку інклюзивного туризму залежить від консолідації зусиль всіх учасників туристичної сфери, у т.ч. в напрямку створення унікальних туристичних маршрутів для осіб з особливими потребами.

Ключові слова: інклюзивний туризм; соціальний туризм; управління; центр туризму; інфраструктура туризму; туристичний об'єкт

N. V. YAKYMENKO-TERESHCHENKO, V. D. HOLODOK

MANAGEMENT OF INCLUSIVE TOURISM AT THE REGIONAL LEVEL

The key place of inclusive tourism in the structure of the social tourism organization system is determined. Theoretical principles were defined and practical experience of management of inclusive tourism as a key direction of social and economic development of Kharkiv region was studied. The main reasons that hinder the development of inclusive tourism in the regions are: insufficiently developed infrastructure of the region; lack of conditions of access to establishments of accommodation and food of tourists; lack of possibility to visit museums, historical buildings, architectural monuments; lack of information on accessible tourist places and facilities for people with disabilities; lack of qualified staff to service people with disabilities. The state, regional and territorial levels of management of inclusive tourism are defined. The focus is on the role of each level of management and the main attention is paid to the activities of regional tourism centers. The leading experience of solving problems of development of inclusive tourism in the regions was demonstrated on the example of activity and implemented projects of Kharkiv organizational and methodical center of tourism. The implemented measures was established: dissemination of information on availability of a tourist destination; determination of availability of tourist objects with the purpose of their further inclusion in routes; participation in organization and conducting annual festivals on problems of inclusion in tourism; tourist service of socially disadvantaged groups; accompanying improvement of the inclusive field. Overcoming the problems of establishment and development of inclusive tourism depends on consolidation of efforts of all participants of the tourist sphere, including in the direction of creation of unique tourist routes for persons with special needs.

Keywords: inclusive tourism; social tourism; management; tourism center; tourism infrastructure; tourist object

Вступ. За роки незалежності в українському суспільстві сформувалося цілком позитивне ставлення до туризму, як чинника індивідуального та колективного вдосконалення, запоруки сталого розвитку країни, регіонів. Туризм перестає бути розкішшю, надбанням лише заможного прошарку населення й перетворюється у загальнодоступну соціальну потребу людей, звичайну складову образу їхнього життя. Всесвітня Конференція з туризму в Манілі (1990 р.) у своїй Декларації виступила проти надмірної комерціалізації туризму, звернула увагу урядів на їхній важливий обов'язок - здійснювати заходи, що дозволяють кожному громадянину брати участь у внутрішньому та міжнародному туризмі.

Соціальний туризм у вузькому змісті є різновидом туризму. Це туризм, доступний кожному громадянину, з урахуванням його віку, здоров'я, соціального стану, здійснюваний насамперед в інтересах менш забезпечених людей. Його основні учасники - певні категорії населення: учні, студенти, пенсіонери, інваліди, ветерани війни та праці, малозабезпечені родини.

Соціальний туризм, за рахунок мінімальних фінансових витрат учасників або їх повну відсутність, дозволяє залучити до подорожей певні специфічні аудиторії. Даний вид діяльності є інструментом популяризації внутрішнього туризму. Крім того, ця форма роботи служить досить продуктивним

механізмом популяризації туризму взагалі, формуючи у екскурсантів прагнення до подальших подорожей.

Як підтверджує європейський досвід, в структурі системи організації соціального туризму ключове місце належить підсистемі, яка надає послуги людям з особливими потребами. Отже, надзвичайно злободенним питанням є розвиток інклюзивного туризму. Згідно статті 9, статті 30 «Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю» особи з інвалідністю мають право брати участь нарівні з іншими в культурному житті, у проведенні дозвілля, відпочинку та мати доступ до культурних об'єктів, заходів, послуг, освіти та інші.

Аналіз основних досягнень і літератури. В науковій літературі напрямами дослідження є «соціальний туризм», «доступний туризм», «інклюзивний туризм». Серед науковців, які розглядають множину соціальної проблематики туризму, розробляють концептуальні засади, застосовують системний та стратегічний підходи до забезпечення розвитку соціального туризму в Україні з урахуванням європейського досвіду, формують інструментарій щодо сприяння поширенню інклюзивного туризму серед суб'єктів туристської індустрії, є Безугла Л.С., Белоусова Н., Влащенко Н., Герасименко Т. В., Кравченко О., Коляда Н., Куваєва Т. В., Ладонько Л., Матвійчук Л., Оболенцева Л., Переверзева А., Писаревський І., Феленчак Ю. та

інші [1-11]. Беручи до уваги вагомий науковий внесок у вирішення проблем інклюзивного туризму в Україні, які мають зазначені науковці, потребує додаткового вивчення провідний досвід реалізації заходів та проєктів, що спрямовані на розвиток туризму як стилю життя сучасної людини, в тому числі людей з обмеженими фізичними можливостями, та реалізуються у регіонах.

Мета роботи. Визначення теоретичних засад та вивчення практичного досвіду управління інклюзивним туризмом як ключового напрямку соціально-економічного розвитку Харківського регіону.

Викладення основного матеріалу дослідження. Інклюзивний туризм – це сучасний вид туризму, який дозволяє включити у туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану і забезпеченням доступності до об'єктів туристичної інфраструктури.

Інклюзивний туризм - процес розвитку туризму, який має на увазі доступність туризму для всіх, в плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристського показу до різних потреб усіх людей.

Актуальний інклюзивний туризм для людей з інвалідністю, тимчасовими проблемами здоров'я, людей великого та маленького зросту, батьків з маленькими дітьми та вагітних жінок, мандрівників з важким багажем, людей похилого віку.

Вперше інклюзія була підтримана Всесвітньою декларацією прав людини у 1948 р. і знаходить відображення у всіх міжнародних документах. В Декларації прав дитини 1959 року визначено принципи, за якими дитина, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинна забезпечуватися спеціальним режимом, освітою і піклуванням, необхідним зважаючи на її особливий стан. Відповідно до 23 статті Конвенції ООН «Про права дитини» (1989 р.), неповносправна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне й достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі й полегшують її активну участь у житті суспільства. Принцип інклюзивного суспільства визначено Стандартними правилами ООН щодо зрівняння можливостей інвалідів (1993 р.) та Саламанською Декларацією (1994 р.). Дакарська Декларація (2000 р.) та Конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами (2005 р.) відстоюють права людей з особливими потребами на життя без будь-якої дискримінації.

Вперше в Україні про специфіку забезпечення інклюзивного простору згадується в Указі Президента України № 900/2005 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями». З метою забезпечення безперешкодного доступу осіб з обмеженими фізичними можливостями до об'єктів соціальної інфраструктури, а також урахуовуючи Стандартні правила забезпечення однакових можливостей для інвалідів (Резолюція Генеральної

Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 1993 року № 48/96) у грудні 2015 року Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав людини згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. В травні 2016 року в Україні була створена та зареєстрована Асоціація «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» [12, с.17-19].

Вважаємо, що причинами, які гальмують розвиток інклюзивного туризму в регіонах, є:

- недостатньо розвинена інфраструктура регіону: відсутність умов доступу до закладів розміщення та харчування туристів; неможливість відвідування музеїв, історичних будівель, пам'яток архітектури, тощо;

- відсутність інформації щодо доступних для людей з обмеженими можливостями туристичних місць та об'єктів;

- відсутність розроблених туристських маршрутів для осіб з обмеженими можливостями;

- недостатньо кваліфікований персонал з обслуговування осіб з обмеженими можливостями – нерозуміння як себе поводити для задоволення потреб клієнтів з особливими потребами;

- відсутність інформації щодо існуючих організацій медичної допомоги інвалідам у туристсько-інформаційних пунктах.

Інфраструктура туризму – одне з найслабших місць України, другим слабким місцем є доступність туристичних об'єктів та міського середовища для людей з обмеженими фізичними можливостями. Водночас, однією з світових тенденцій сучасної архітектури міського середовища є створення простору, зручного для всіх. Україна ж, через її прагнення увійти до Євросоюзу, має відповідати стандартам та нормам, прийнятним для сучасності, через що в українських містах мають бути елементи простору «зручного для всіх» (пандуси, підйомники, з'їзди з бордюрів, розмітка для незрячих, озвучені світлофори). Проте перешкода для людей з обмеженими фізичними можливостями має не тільки просторову, але й інформаційну форму. Так, актуальним є створення як загальноукраїнських карт доступності, так і окремих карт за містами, на яких позначені об'єкти інфраструктури, а також ступінь їх доступності. Таким чином, мають реалізовуватися такі принципи комфортності як: а) зміна способів діяльності, правил і процедур, що включає зміну правил використання території і обладнання, зміну реєстраційних правил; б) усунення бар'єрів пересування; в) забезпечення допоміжними засобами та службами (перекладами позбавлених слуху, звуковими допоміжними системами, текстовими телефонами для людей з вадами слуху, спеціальними брошурами з випуклим шрифтом Брайля, кваліфікованими читачами для людей з вадами зору та незрячих); г) усунення архітектурних бар'єрів; д) усунення структурних комунікаційних бар'єрів [12].

Таким чином, формування безбар'єрного середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями в туризмі є суспільним благом, що

пов'язане з економічним та соціальним розвитком країни в цілому та регіонів.

Управління інклюзивним туризмом має декілька рівнів управління: державний, регіональний, територіальний.

На державному рівні затверджено комплекс вагомих нормативно-правових актів, які визначають основні положення державної соціальної політики, що стосується створення комфортних умов життя та соціального забезпечення осіб з інвалідністю. Серед них Закони України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про соціальні послуги», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», Конвенція про права осіб з інвалідністю, Національна Стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [13], тощо. В Законі України «Про туризм» визначено, що державна політика у галузі туризму повинна здійснюватися на основі «забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб» [14]. В Україні затверджено спеціальні Державні будівельні норми, які визначають стандарти будівництва об'єктів з урахуванням вимог безбар'єрної архітектури та забезпечення транспортною інфраструктурою з урахуванням вимог інклюзії. Проте відсутній механізм контролю використання цих будівельних норм на практиці при зведенні об'єктів туристського призначення чи розвитку інфраструктури туристських дестинацій.

На регіональному рівні розвитком інклюзивного туризму обіймаються регіональні органи влади. Так, у 2019 році рішенням Харківської районної ради Харківської області затверджено Програму розвитку культури та туризму, оновлення культурної спадщини у Харківському районі на 2020 – 2021 роки, де серед першочергових завдань визначено розвиток туризму, розробка та реклама туристичних маршрутів, використання культурної спадщини і природних ресурсів району для розвитку культурного й «зеленого» туризму (особливо у сільській місцевості), сприяння розвитку сільського туризму та залученню інвестицій у розвиток матеріально-технічної бази об'єктів туризму; підтримка соціального туризму, тобто пільгових туристичних, відпочинкових послуг для малозабезпечених груп населення тощо.

27 лютого 2020 року Харківською обласною радою затверджено Стратегію розвитку Харківської області на 2021-2027 роки. Стратегічною ціллю визначено «забезпечення високої якості життя населення на всьому просторі регіону». Для її досягнення визначено оперативну ціль 1.7 «Розвиток внутрішнього та в'їзного туризму». Для цього актуалізовано увагу на таких завданнях як розбудова туристичної інфраструктури, підтримка розвитку туристичних дестинацій, формування туристичного іміджу Харківщини.

У вирішенні проблем розвитку інклюзивного туризму в регіонах вагому роль відіграють регіональні

центри туризму. Флагманом цього процесу є ОКЗ «Харківський організаційно-методичний центр туризму» (ОКЗ «ХОМЦТ»), що сприяє розвитку інклюзивному туризму завдяки наступним напрямкам [15]:

1. Поширення інформації щодо доступності туристичних об'єктів.

В рамках кампанії «Цифрове перетворення Харківської області» у співпраці з ОКЗ «ХОМЦТ», Харківською фундацією «Громадська альтернатива» та компанією Google Україна було проведено квест Харковом з метою аудиту суспільних об'єктів та закладів на предмет доступності для людей з обмеженими фізичними можливостями за допомогою інструменту Google Maps. Аудит об'єктів міста – перший та важливий крок до більших можливостей на інклюзивності міста. Результатом квесту є створення «Карта доступності», яку будь-яка людина зможе надалі доповнювати, даючи можливість людям з обмеженими фізичними можливостями відвідувати більшу кількість доступних місць.

2. Визначення доступності туристичних об'єктів з метою їх подальшого включення до маршрутів.

Орієнтуючись на досвід обслуговування ОКЗ «ХОМЦТ» туристів, тільки один з харківських музеїв повністю доступний і може приймати у себе групи, в складі яких є туристи, котрі пересуваються на візках. Це Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І.С. Конєва» (Харківська область, Дергачівський район, смт Солоницівка). Активно розширюють межі своєї доступності Художній та Історичний музеї.

Посилаючись на офіційне інспектування громадською організацією інвалідів «Креавіта» суспільних об'єктів та закладів Харкова (зокрема, й туристичних об'єктів) на предмет доступності для людей з інвалідністю, було визнано доступними для відвідування наступні об'єкти: Комунальний заклад «Соціальний готель», Міжнародний аеропорт «Харків», Харківський національний академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка, Харківська обласна філармонія (вул. Римарська 21), Кінотеатр «8 1/2», Бібліотека Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, «Premier Palace Hotel Kharkiv», Центральний парк культури та відпочинку. Експерти по доступності вивчали прилеглу територію установ, наявність місць для паркування, доступність поверхів, вхідних груп, наявність в будівлях санвузлів для людей з інвалідністю, інформаційну доступність і роботу персоналу. Наразі до цього переліку додано Харківську обласну філармонію та низку центрів з надання послуг.

В 2017 році ОКЗ «ХОМЦТ» взяв участь у розробці грантового проекту регіонального розвитку в межах програми Підтримки секторальної політики – Підтримка регіональної політики України. «Проект розвитку інклюзивного туризму» було спрямовано на створення та вихід на ринки ЄС національного туристичного продукту інклюзивних реабілітаційно-соціальних туристичних маршрутів для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення

у Харківській області. Серед основних заходів в проекті передбачалось: створення 10 інклюзивних реабілітаційно-соціальних туристичних маршрутів для відвідування особами з інвалідністю та іншими маломобільними групами населення, створення доступності простору для людей з інвалідністю за рахунок адаптації туристичних об'єктів (9 музеїв та туристсько-інформаційний пункт) для можливості відвідування людей з обмеженими можливостями. У зв'язку з тим, що проект не отримав фінансування, його результатами стали попередньо розроблені маршрути (вище зазначені) та рекомендації до збірника інформаційно-методичних матеріалів «Туристичне обслуговування осіб з інвалідністю».

3. Участь в організації та проведенні щорічного фестивалю «ІнклюзіОН».

У партнерстві з Харківською обласною фундацією «Громадська альтернатива» проводиться фестиваль «ІнклюзіОН. Туризм та інклюзія». Організовано тренінг для волонтерів та забезпечено проведення інклюзивних заходів.

До Всесвітнього дня туризму, Дня туризму в Україні та фестивалю «ІнклюзіОН», було організовано проведення екскурсій в музеях Харкова для інклюзивних груп, підготовлено аудіоекскурсію для незрячих відвідувачів Харківського художнього музею, його філіалу – Пархомівського художнього музею ім. П. Ф. Луньова та Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди. Презентовано перший аудіогід у Харківському художньому музеї.

4. Проведення заходів для соціально незахищених верств населення.

Керуючись тим, що інклюзивний туризм актуальний не лише для людей з інвалідністю та людей з тимчасовими проблемами здоров'я, ОКЗ «ХОМЦТ» з метою залучення до активних подорожей осіб з невисоким рівнем доходів, в тому числі, соціально незахищених громадян (серед яких пенсіонери, діти з особливими потребами; діти, що позбавлені батьківського піклування, воїни АТО, вимушені переселенці, підопічні територіальних центрів соціального захисту) виступив з ініціативою розробки і проведення соціальних екскурсій для зазначених категорій. Започатковано проект «Відкрита долоня» для організації безкоштовних екскурсій. Адже в туризмі не повинно бути дискримінації, яка пов'язана не тільки зі станом здоров'я, але і з соціальним статусом людини, його віком, матеріальним достатком.

Підписано Меморандум про співпрацю між ОКЗ «ХОМЦТ» і Управлінням пробації. Туризм розглянуто як одну з форм роботи із соціальної інтеграції умовно засуджених, що передбачає залучення на туристичні та екскурсійні маршрути людей, чий життєвий обставини привели до порушення закону.

Розширено спектр пішохідних соціальних екскурсій, серед яких: «Золотий вінець Харкова»; «Королева доріг – Південна залізнична магістраль»; «Вулиця Римарська. На хвилях століть»; «Від фортеці до столиці»; «Вогні Новорічного міста»; «Харків козацький» та «Від Правди до Свободи».

5. Супутнє покращення інклюзивного поля.

До основних напрямів покращення інклюзивного поля можна віднести: кампанію «Цифрове перетворення Харківщини»; функціонування сайту «Харківський обласний туристсько-інформаційний центр» і акаунтів у соціальних мережах «Харківщина туристична»; робота обласної пересувної туристичної виставки Харківщина: туристичні відкриття»; встановлення інформаційних табличок з QR-кодами; проведення презентацій «Харківщина: туристичні відкриття» на базі Харківського обласного туристсько-інформаційного центру.

Висновки. Іклюзивний туризм може суттєво вплинути на туристичні напрямки з точки зору доходів, економічної активності та зайнятості у секторі за рахунок збільшення ринку (через збільшення кількості потенційних клієнтів з особливими потребами), поліпшення іміджу території та можливість виникнення ринкової сезонності. Тим не менш, цей вплив часто обмежується відсутністю реальних індивідуальної доступності для клієнтів з особливими потребами. Фактично, згідно з принципами самостійного життя, повного включення та повної участі (індивідуальність, самовизначення, повага, обґрунтований вибір, розширення можливостей, гнучкості) багато хто з цих клієнтів не можуть бути частиною туристичних груп, де потреби розглядаються стандартизованим способом. Зростає попит на доступність високоякісних індивідуальних послуг, адаптованих до конкретних потреб клієнтів.

Подолання проблем становлення та розвитку інклюзивного туризму полягає у необхідності консолідації зусиль всіх учасників туристичної сфери у створенні унікальних туристичних маршрутів для осіб з особливими потребами. Значна частина проблем пов'язана з доступністю туристичних дестинацій для осіб з особливими потребами та відсутність адаптованих туристичних продуктів, потребує вирішення низки завдань на рівні держави, регіональних органів місцевої влади, громадських організацій та постачальників послуг.

Список літератури

1. Белоусова Н.В. Характеристика основних напрямків інклюзивної реабілітації та соціального туризму в Україні. *Економічна і соціальна географія*. 2019. № 81. Р. 18-28.
2. Белоусова Н.В. Розвиток інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. Географічні науки*. 2019. Вип. 10. С. 130-137.
3. Влащенко Н. М. Забезпечення розвитку соціального туризму в Україні. *БізнесІнформ*. 2019. № 3. С. 155-161.
4. Кравченко О. О., Коляда Н. М., Каштан С. М.; Молоченко І. А. Громадські організації та спілки осіб з інвалідністю як суб'єкти надання соціальних та реабілітаційних послуг засобами інклюзивного туризму в громаді : монографія. Умань : Візаві, 2020. 202 с.
5. Ладонько Л. С., Переверзева А. В. Понятійно-термінологічні основи інклюзивного туризму як нового напрямку розвитку регіональної економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. №28.
6. Матвійчук Л. Ю., Чепурда Л. Формування доступного середовища інклюзивного туризму. *Економічний форум*. 2020. № 2. С.74-80.
7. Оболенцева Л. В. Розробка концепції стратегії розвитку соціального туризму в Україні: європейський досвід та національні реалії. *Проблеми економіки*. 2020. №4 (46). С 58-66.

8. Писаревський І.М., Давидов Є.О., Черкас Я.В. Імплементация засад інклюзивності у закладах розміщення та підприємствах тур індустрії URL: <https://cutt.ly/vNpZTXq>.
9. Феленчак Ю. Б. Підходи до визначення соціального туризму в контексті формування соціальної доктрини туризму. *Інноваційна економіка*. 2019. №3-4. С. 119-124.
10. Феномен туризму: розмаїття сенсів : монографія ; за ред.О. О.Красноручького, Н. І.Моїсєєвої. Харків: Видавництво «Стильнатипографія»,2019 252 с.
11. Безугла Л.С., Куваєва Т. В., Герасименко Т. В. Проблеми та перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні та Європі. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 43. URL: <https://bit.ly/3N6dmb6>.
12. Барна Н.В., Коротєєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: посібник. Київ: Університет «Україна», 2020. 125 с.
13. Національна Стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. № 366-2021-р затверджена 14.04.2021. URL: <https://bit.ly/3f3gCra>.
14. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://bit.ly/3zhamTL>.
15. Туристичне обслуговування осіб з інвалідності: збірник інформаційно-методичних матеріалів / ОКЗ «Харківський організаційно-методичний центр туризму». Харків, 2018. 28 с.
- ekonomiky [Terminology basis of inclusive tourism as a new direction of regional economy development]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society]. 2021. no 28.
6. Matviichuk L. Yu., Chepurda L. Formuvannya dostupnogo sere dovyscha inkluzivnogo turizmu [Formation of an accessible environment of inclusive tourism]. *Ekonomichni forum* [Economic and Environmental Forum] 2020. no 2. pp.74-80.
7. Obolentseva L. V. Rozrobka kontseptsii strategii rozvytku sotsialnogo turizmu v Ukraini: yevropeyskyi dosvid ta natsionalni realii [Development of the concept of the strategy of development of social tourism in Ukraine: european experience and national realities]. *Problemy ekonomiky* [The Problems of Economy]. 2020. no 4 (46). pp 58-66.
8. Pysarevskyi I.M., Davydov Ye.O., Cherkas Ya.V. Implementatsiia zasad inkluzivnosti u zakladakh rozmishchennia ta pidpryemstvakh turindustrii [Implementation of the principles of inclusion in the establishments of accommodation and the enterprises of the tour industry]. URL: <https://cutt.ly/vNpZTXq>.
9. Felenchak Yu. B. Pidkhody do vyznachennia sotsialnogo turizmu v konteksti formuvannia sotsialnoi doktryny turizmu [Approaches to definition of social tourism in the context of formation of social doctrine of tourism]. *Innovatsiina ekonomika* [The innovative economy] 2019. no 3-4. pp. 119-124.
10. *Fenomen turizmu: rozmaittia sensiv* [Phenomenon of tourism: Variety of senses]: monohrafiia ; za red.O. O.Krasnorutskoho, N. I. Moisieievoi. Kharkiv: Vydavnytstvo «Stylnatypohrafiia», 2019. 252 p.
11. Bezuhla L.S., Kuvaieva T. V., Herasymenko T. V. Problemy ta perspektivy rozvytku inkluzivnogo turizmu v Ukraini ta Yevropi [Problems and prospects of the development of inclusive tourism in Ukraine and Europe]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society]. 2022. no. 43. URL: <https://bit.ly/3N6dmb6>.
12. Barna N.V., Korotieieva A.V. *Inkluzivno-reabilitatsiinyi turizm* [Inclusive -rehabilitation tourism]: posibnyk. Kyiv: Universytet «Ukraina», 2020. 125 p.
13. Natsionalna Stratehiia iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku [National Strategy on creation of a free space in Ukraine for the period till 2030]. no. 366-2021-r zatverdzhena 14.04.2021. URL: <https://bit.ly/3f3gCra>.
14. Pro turizm: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine "On Tourism"],15 veresnia 1995 r. № 324/95-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://bit.ly/3zhamTL>.
15. *Turystyчне obsluhovuvannia osib z invalidnosti: zbirnyk informatsiino-metodychnykh materialiv* [Travel services for persons with disabilities: Collection of information and methodological materials] / ОКЗ «Kharkivskyi orhanizatsiino-metodychnyi tsentr turizmu». Kharkiv, 2018. 28 p.

References (transliterated)

1. Belousova N.V. Harakteristika osnovnih napryamkiv Inkluzivnoyi reabilitatsiinyi ta sotsialnogo turizmu v Ukraini. [Characteristics of the main directions of inclusive rehabilitation and social tourism in Ukraine]. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya* [Economic and Social Geography]. 2019. no. 81. pp.18-28.
2. Belousova N.V. Rozvitok Inkluzivnogo reabilitatsiino-sotsialnogo turizmu v Ukraini [Development of inclusive rehabilitation-social tourism in Ukraine]. *Naukovi zapiski Sumskogo derzhavnogo pedagogichnogo univrsitetu Imeni A.S. Makarenka. Geografichni nauki*. [Scientific notes of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. Geographical sciences.]. 2019. no.10. pp.130-137.
3. Vlaschenko N. M. Zabezpechennya rozvytku sotsialnogo turizmu v Ukraini [To provide for the development of social tourism in Ukraine]. *BiznesInform* [BusinessInform]. 2019. no. 3. С pp. 155-161.
4. Kravchenko O. O., Koliada N. M., Kashtan S. M., Molochenko I. A. Hromadski orhanizatsii ta spilky osib z invalidnistiu yak sub'iekty nadannia sotsialnykh ta reabilitatsiinykh posluh zasobamy inkluzivnogo turizmu v hromadi [Public organizations and associations of persons with disabilities as subjects of provision of social and rehabilitation services by means of inclusive tourism in the community]: monografiya. Uman : Vizavi, 2020. 202 p.
5. Ladonko L. S., Pereverzieva A. V. Poniatiino-terminolohichni osnovy inkluzivnogo turizmu yak novoho napriamu rozvytku rehionalnoi

Надійшла (received) 26.08.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Якименко-Терещенко Наталія Василівна (Yakymenko-Tereshchenko Natalia Vasilievna) – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу; м. Харків, Україна; ORCID: 0000-0003-2927-7989; e-mail: mtk_gd@ukr.net.

Холодок Валентина Дмитрівна (Kholodok Valentyna Dmytrivna) – кандидат наук з державного управління, Харківська державна академія культури», старший викладач кафедри туристичного бізнесу; м. Харків, Україна; ORCID: 0000-0002-5352-7362; e-mail: hvd_kult@ukr.net